

Szigeti Csaba

HAJNÓCZY PÉTER TALÁLÓS KÉRDÉSE: HOL LÉTEZNEK A
KOPT NŐK?

Gondolatmenetem tárgyát Hajnóczy Péter 1981-ben megjelent utolsó kötetének egyetlen rövid története alkotja. A kopt nők c. írásban intuitíve a találós kérdés szerkezet-típusát ismerem fel, illetve e mű alapjellemzőit azonosíthatónak látom a találós kérdés követelményrendszerével. E követelményrendszer megformulázását A. Jolles klaszszikus könyve alapján állítom fel, ám tőle eltérően az egyes kritériumokat műfajkonstituensekként fogom fel, azaz számomra a mű jelentése nem látomás-, hanem kereszt-rejtvényszerű /számos más olvasat is elképzelhető/.

A kopt nők szövege két alkalommal jelent meg: először a Mozgó Világ hasábjain ^{1/}, majd a Jézus menyasszonya c. kötetben ^{2/}. Mivel a Szépirodalmi Kiadó közlésében - több apró eltérés mellett - egy olyan kihagyás is szerepel, amely a szöveget értelmezhetetlenné teszi, ezért a folyóiratban közölt szövegre támaszkodom az ultima manus textológiai elve ellenére is.

A kopt nők

A kopt nők senkinek nem kegyelmeznek, és kegyelmet sem kérnek soha. A kopt nők. Talán éppen ezért meglehetősen kevés adatunk van a koptokról. "Egyiptomi keresztény vallás": egyház. Valamint'': nyelv: a kopt egyháznak az ókori Egyiptomból származó nyelve. A koptok: az ókori egyiptomiak utódainak /vallási/ közössége. Nk'': lat arab kopt görög."

Mindez, tanúsíthatom: nem így van. A kopt nők szabadok voltak, mert azok óhajtottak lenni. A kopt férfiak

obligát csürhéje menekülhetett volna, de nem tehetette, tehát öfelőlük nem mondhatok semmi bizonyosat, mint a számban lévő csíkos, gyilkos darazsakról.

Az ember csak találgathat, mint mindig, amikor - a napi politika szerint nemcsak a koptokról s köztük a kopt nőkről esik szó. De hát ezekről a dolgokról igazat vagy annak ellenkezőjét mégsem lehet elbeszélni.

Persze, persze, ha térdig ezüstben kérdezhetnéd: létezhetnének egyáltalán koptok?

Magyarázkodnom kell. Annyi az egész, hogy a kopt nőkről álmodtam, és felriadtam verejtékben úszva. Aztán sürgősen megittam három pohár vörös bort, amelyhez a koptok vére is hasonlít. Rágyújtottam egy cigarettára, amely csak ebben a kiherélt, ősi területeitől megfosztott országban neveztetik cigarettának.

Keserves szenvedések után - mivel a szenvedés mindig keserves! - csaknem elaludtam. Bárki jogosan feltehetné a kérdést: hol az ördögben tartózkodnak a kopt nők? Igen, erre a kérdésre milyen választ adhatok?

Talán annyi: a szívemben, mikor ágyamban felriadtam, és nyúltam a vörös bort tartalmazó üveg után.

*

Hajnóczy Péter a koptok történetével és művészeti emlékeivel a Szépművészeti Múzeum kiemelkedően gazdag 1980-as Kopt művészet című kiállításán találkozhatott. A berlini állami múzeum kopt anyagáról készült füzet bevezető tanulmányát az egyik legkitűnőbb európai koptológus, Aarne Effenberger írta ^{3/}. /A kopt történelemre vonatkozó csekély ismereteimet részben az ő Koptische Kunst című kötetéből szereztem ^{4/}. /Hajnóczy e műve tehát nem pusztán szubjektív látomás: a szerzőnek is voltak ismeretei a kopt kultúrtörténetéről.

Intuitív felismerés alapján e mű műfaji jellemzőit a találós kérdéséhez hasonlóknak vélem. André Jolles eredetileg 1930-ban publikált Einfache Formen ^{5/} című kötete alapján a találós kérdés követelményrendszere így formu-

lázható: 1/ a műfaj megköveteli, hogy a találós kérdés kérdés+válasz szerkezetben realizálódjon; 2/ feltételez egy kérdezőt és egy megkérdezettet; 3/ a kérdés elhangzásának pillanatában a kérdező tudja a választ, a megkérdezett a nem-tudás állapotában van, akinek fel kell emelkednie a kérdező tudásához, és 4/ a kérdésre egyetlen jó válasz adható, s e választ csak magából a kérdésből lehet kihámozni. A találós kérdés megfejtésének tétje élet vagy halál. Ezt a "Fejeddél játszol!" - típusú találós kérdést francia terminussal devinette cruciale-nak vagy devinette solution cruciale-nak nevezik, a megoldás megtalálása e szövegtípusban egyben próbatétel is. "... a találós kérdés mély jelentése az az élet, amellyel játszunk, és a fejkünk, amely játszik" - írta Jolles ^{6/}. Gondoljunk akár Kalaf herceg és Turandot hercegnő történetére. A kopt nők tengelyében két kérdés áll: hol léteznek a kopt nők és létezhetnének-e egyáltalán? A befejező mondat maga a válasz. Am a második követelménynek már csak részlegesen felel meg szövegünk, hiszen itt maga a narrátor teszi fel a kérdést önmagának és önmaga adja meg a választ. Holott az eredeti szabályrendszer szerint kötelező szembeállítani a megkérdezőt és a megkérdezettet, s e kettő egybemosását gyakorlatilag kizárja, vagy csak igen sok többlet-szabály felvétele árán engedi meg a műfaj. /Az is lehetséges, hogy az igazi megkérdező az olvasó, aki nem-tudásából nem képes fölemelkedni a tudáshoz./ Hajnóczy ezért arra kényszerült, hogy - bár a kérdező és a megkérdezett azonos - grammatikailag részlegesen megtegye a kötelező különválasztást közöttük. Egyrészt ezt azzal érte el, hogy a kopt nőkről szóló kijelentéseket álomként tálalta, álomként, amely tudatosan nem irányítható, szabályozhatatlan. /Másutt a szerző úgy beszél álmairól, látomásairól, mint egyetlen tulajdonáról, és önmagáról, mint tanúró, akinek "hívása" e víziók lejegyzése: a vizionáló és a lejegyző külön entitást képviselnek./ Másrészt a kötelező két szerep-

lő kötelező különállását úgy oldotta meg, hogy a kérdező személyét finoman önmagán kívűlre csúsztatta, illetve a kérdés egyes szám 2. személyűségével /"kérdézhethéd"/ lehetővé tette, hogy az olvasó a kérdezőt egy grammatikailag jelzett másikként fogja fel, aki önmegszólító módon lehet az Én, de lehet Te /= egy másik is/, ám vonatkozhat egy általánosan felfogott harmadikra, az olvasóra /= bárkire, mindenkire/. Az utolsó kérdést a narrátor egyértelműen önmagának teszi fel: ebből az aspektusból a mű végpontjához érkeztünk.

A találós kérdés műfajának középpontjában a megfejtés keresése áll. Eszerint a megkérdezettnek el kell jutnia az igazsághoz, ami a feltett kérdésre adott helyes válasz meglelését jelenti. Az igazság keresésének útján maga a műfaj különítetteti el kötelező módon a hamisat, a bizonytalant, a nem egészen, de majdnem bizonyosat és az igazat. A kopt nők a mindentudó elbeszélő határozott kijelentésével kezdődik: az első mondat a szöveg tétele, a priori kijelentés. Ezt követi idézőjelben az intézményszerű, hivatalosan elfogadott nézet a koptokról, kéziszótár-nyelven. Hajnóczy itt az egykötetes Magyar Értelmező Kéziszótár kopt címszavát idézi csekély pontatlansággal ^{7/}. Majd ismét szerzői igazságtevést olvashatunk: "Mindez, tanúsíthatom; nem így van." Ezt követi az igazság kideríthetőségének másik lehetősége, illetve eleve lehetetlensége: a telekommunikációs rendszerek által közvetített napi politikai hírek megbízhatatlansága, pontosabban e hírekben az igaz és a hamis eldönthetetlensége. Az igaz vagy hamis kritériuma Hajnóczynál itt már túl van a tényeken, az adatokon és a csatorna megbízhatóságán. Így nem meglepő, hogy ezek után a szerző egy álmod tesz meg a telekommunikációs eszközök /TV, rádió, sajtó/ és a hivatalos tényközlés /lexikon/ fölötti igazsággá. A mű kontextusában a tény, az adat /amilyeneket a kéziszótár is közöl/ már messze nem azonosítható az igazság-

gal: bizonyos pl., hogy a kopt nyelv az ókori egyiptomi fennmaradt, kései változata, ugyanakkor "Mindez... nem így van"; s ha kevés adatunk is van, és a koptokról bizonyosat nem is állíthatunk, de igazat még igen. A bizonyosság és az igazság nem egymásra csúsztatható fogalmak /a veseszörpről és Embólia kisasszonyról is úgy mondunk igazat, hogy bizonyosat nem tudunk mondani felőlük/. Hajnóczynak a koptokról kialakított képében a férfiak "obligát csürhe"-ként jelennek meg, a nők a legfőbb erények, a 'férfias' bátorság példáuliként, mint akik "senki- nek nem kegyelmeznek, és kegyelmet sem kérnek soha", és főként a szabadság megtestesítőiként /Hajnóczy számára látható módon a nő alapértéke a szabadság és a kegyetlen- ség: Hair /!/ című rövidtörténete sörényes hajú A.-ja is "büszke" és "kegyetlen" ⁸//. A koptokról a szövegben alkotott különböző nézetek, vélekedések természetesen különböző nyelvezen fogalmazódnak meg, s ezt a nyelvi pluralitást csak fokozza a találós kérdés kötelezően speciális, mert rejtvényyszerű, de a megoldást magában hordozó nyelve. A találós kérdés feltevésének módjában - mint utaltunk rá - benne kell lennie a válaszadás lehetőségének, indirekt módon tartalmaznia kell azt. A "létezh~~et~~né- nek egyáltalán koptok?" kérdésének hangsúlyozott feltételessége eleve kizárja a művön belül az igaz válaszok közül pl. azt, hogy ma körülbelül 9 millió kopt él, részint Egyiptomban, részint Etiópiában Murad Kamil adatai szerint /íme a hivatalos lexikon-adatok megbízhatósága: az Új Magyar Lexikon kopt címszavában számukat 1,5 millióra teszi/. Ha a kopt nők az erények és a szabadság megtestesítői, a kérdés magában hordja annak a válasznak a lehetőségét, hogy ne földrajzi területen keressük őket, hanem itt, "a szívenben, mikor ágyamban felriadtam, és nyúltam a vörös bort tartalmazó üveg után".

Természetesen, amikor a koptokról való tudást Hajnóczy hierarchizálja, az egyiptomi keresztények népéről alkotott

válaszát és látomását mélyebb igazságként kell elfogadnunk. És az olvasónak nincs különösebb szüksége a koptok alaposabb ismeretére, már csak azért sem, mert valóban általában "meglehetősen kevés adatunk van a koptokról." Ugyanakkor megszerezhető egy a TV, a rádió, a sajtó és a lexikonok nyújtotta, az ismeretnél mélyebb ismeret is róluk, hiszen létezik kisebb könyvtárra rúgó kopt filológia, ahogy a kultúrtörténet egyik ágaként koptológia is. S tán nem haszontalan a kopt filológia eredményeinek népszerűsítő cikkeit Hajnóczy víziója mellé illeszteni. E néppel elsősorban a művészet- és a vallástörténet kutatói foglalkoznak, utóbbiak azért, mert kopt /gibt/ nyelven - görög betűkkel lejegyezve vagy később arabra áttéve - számos apokrif keresztény szöveg őrződött meg, Apokalipszis-szövegváltozatok stb. A kopt nyelv napjainkra csak az egyházi gyakorlatban maradt fenn, a hívők már rég nem értik, hiszen évszázadok óta átvették az arab nyelvet. A kopt nők helyzetéről, erkölcsiségéről az általam ismert kisszámú irodalomban a kairói Murad Kamil írt a legtöbbet⁹, A társadalmi élet a koptoknál c. tanulmányában. E tanulmányból többek között az is kiderül, hogy már az egyiptomi nő az Óbirodalom korában "nagy szabadságot és tekintélyt élvezett", ami a férfitársadalom jogrendszerének erőteljes korlátozását vonta maga után. Ez a jelenség a szerző szerint a Nilus menti élet lényegileg paraszti karakteréből fakadt. Az egyiptomi nő a kereszténység felvétele után is fátklyavivő maradt: a kopt nők a sugallat forrásai, számosan segédkeztek egyházatyák munkájában is. Erényeik ismerete révén sokan tértek meg Krisztus vallásához. A kopt férfiak pedig - Hajnóczy Péter szavával - ténylegesen "obligát csürhét" alkottak: pl. a legcsekélyebb vásárlást sem ejthették meg anélkül, hogy erről ne konzultáltak volna a feleségükkel ... /Az egyiptomi férfi rendszerint csak egy feleséget vett el./ A kopt nők keresztény szeretetszolgálatát és szabadságszeretete már-már legendássá vált

az idők során, hasonlóan azokhoz a hindu nőkéhez, akik a mohamedán támadás idején a tunya és összefogásra képtelen férfiakat bátorították, és gyakran inkább az önkéntes tűzhalált választották, semmint a rabságot¹⁰. "Üldözések eljövételével - ismét Kamil Muradot idézem - a keresztény egyiptomi nők keltették fel a bátorságot a férfiakban: a legrosszabb kegyetlenségek hősi elviselésére buzdították őket, és arra, hogy rendithetetlen derűvel viseljék el azokat. Előfordult, hogy amikor a férfi veszélyben gyengének bizonyult, egy szent nő mutatta meg számára a bátorságot..."¹¹.

Hajnóczy Pétert látható módon foglalkoztatta a kopt nők legendás erkölcsisége, a nép és a nyelv története, ahogy mondani szokás: 'utánajárt a dolgoknak', így harmonizálhat személyes igazsága a kultúrtörténetivel. De ezzel együtt a kopt nőket e húszmondatos szövegben mitizálta is, éppúgy, mint regényében a perzsa romvárost. Van azonban egy rendkívül nagy különbség is Embólia-kisasszony, a perzsa romváros és a kopt nők mítosza között: az egyiptomi keresztény nők nem halálszimbólumok. 'Férfias' etikájukkal a szabadság mitizált megtestesítői a szivben. Félig pogány, félig keresztény, félig barbár, félig civilizált mítosz hordozói ők, vérük színe a boréhoz hasonlít, amiért felébredése után nyúl a narrátor. Halványan ugyan, de - érzésem szerint - szakrális gesztusról van itt szó, a szenvedés utáni /általi/ megtisztulásról.

- - - - -

Hajnóczy Péter A kopt nők c. írása rendkívül bonyolult szöveg. Lehet, hogy nem volt igazam, amikor az írásban intuitive a találós kérdés szerkezettypusát ismertem fel, illetve e mű alapjellemezőit azonosíthatónak láttam a találós kérdés követelményrendszerével. Valóban, milyen bizonyítékaink vannak arra nézve, hogy orális /a szóbeliségben és a gyermekkultúrában/ élő találós kérdést tételezhetünk fel a szöveg mögött? Milyen megfontolások teszik lehetővé,

hogy Hajnóczy e szövegéhez a jolles-i követelményrendszer felől közelítsünk, és e követelményrendszert műfajkonstituensekként, a találós kérdést pedig műfajként fogjuk fel? Ha Jolles hármassal megkülönböztetésében gondolkodunk, amely különválaszt forme simple-t, forme simple actualisée-t és forme savante-t, akkor Hajnóczy szövege tudós forma a javából. A jolles-i egyszerű formák irodalmi felhasználásakor a rendszer összeomlik: a formák /ideáltipikus/ különállása eltűnik, hiszen pl. a mese is tartalmazhat találós kérdést, a találós kérdés is összeforraszthat az esettel, a találós kérdéses mese pedig példázattá alakítható. A. Jolles egy helyütt utal az egyszerű és a tudós formák közötti viszonyra: "A Tudós forma sajátos törvényei révén lerombolja azt az Egyszerű formát, amelyből megszületett."¹² Azt mondhatjuk tehát, hogy az irodalom arisztokratikus regiszteréből vett művek esetében az egyszerű forma mint műfaj /és nem nyelvezet/ eltűntetett, szétrombolt karaktere, jó esetben a szétrombolás folyamata vizsgálható csak, ekkor azonban bizonytalan területekre tévedünk. Mint a jelen tanulmány esetében szerzője is.

Jegyzetek

- 1/ Mozgó Világ 1980/11. 97-98.
- 2/ Hajnóczy Péter: Jézus menyasszonya. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 46-47.
- 3/ Kopt művészet. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1980. 5-46.
- 4/ Aarne Effenberger: Koptische Kunst. Agypten in spätantiker, byzantinischer und frühislamischer Zeit. Koehler-Amelang, Leipzig, 1975.
- 5/ André Jolles: Formes simples. Trad. par Antoine Marie Buguet, Éd. du Seuil, Paris, 1972.

- 6/ André Jolles: i.m. 108.
- 7/ Magyar Ertelmező Kéziszótár. Szerk. Juhász József és mások. Harmadik, változatlan kiad., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 759.
- 8/ Mozgó Világ 1980/11. 96-97.
- 9/ Murad Kamil: La vie sociale chez les coptes. In: Studia Coptica. Hrsg. von Peter Nagel, Akademie-Verlag, Berlin, 1974. 29-41.
- 10/ Kultúrtörténeti közhelyként emlegetve pl.: Világtörténet képekben. Második kiad., I. kötet, Budapest, 1980. 342.
- 11/ Murad Kamil: i.m. 32-33.
- 12/ André Jolles: i.m. 145.